

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Şahan Şahnur'un (1903-1974) ilk basımı 1929'da Paris'te yapılan *Nahançı arants yerki* (Sessiz [Şarkısız] Ricat) adlı romanının çevirisidir. Eser, kitap halinde basılmadan önce, Paris'te yayımlanan Ermenice *Haraç* (İleri) gazetesinde tefrika edilmiştir (28 Mayıs - 3 Eylül 1929). Türkçe çeviri, romanın 1981'de Beyrut'ta yayımlanan ve yazarın sağlığında yapılan baskılara sadık olan dördüncü baskısından yapıldı.

Metinde, yazarın kullandığı Türkçe, Fransızca veya başka dillerdeki sözcükler *italik* dizildi. Gerekli görüldüğü hallerde açıklamalar tarafımızca dipnotlarla verildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

SESSİZ RİCAT

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Kat 1
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 243 06 02
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 44967

ARAS - UŖU 169

Sessiz Ricat
Şahan Şahnur
Nahançı arants yerki

Çeviri
Maral Aktokmakyan
Artun Gebenlioğlu

Editör
Rober Koptaş

Kapak Tasarımı
Melisa Arsenyan

Kapak Fotoğrafı
Muriel Finlay
Alfred Cheney Johnston, 1920'ler

© Aras Yayıncılık, 2016
ISBN 9786055753696

Baskı
Sena Ofset: Yakuplu Mahallesi 194. Sokak Blok No: 1
İç Kapı No: 465 Beylikdüzü-İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

Birinci Baskı: Eylül 2016, İstanbul
İkinci Baskı: Mayıs 2025, İstanbul

SESSİZ RİCAT

RESİMLİ ERMENİ TARİHİ

ŞAHAN ŞAHNUR

ERMENİCEDEN ÇEVİRENLER
MARAL AKTOKMAKYAN
ARTUN GEBENLİOĞLU

ŞAHAN ŞAHNUR
(1903 - 1974)

Şahan Şahnur

Ermenice edebiyatın 1915'ten sonra diasporada olağanüstü güç koşullar altında gerçekleşen oluşum sürecinin en çok göze çarpan yazarlarından. Soykırım'ın kurbanı ve tanığı olan kuşağın ruh dünyasına ayna tutan romanı *Nahançı arants yerki* (Sessiz Ricat) ise diaspora edebiyatının nesiller boyu güncelliğini korumuş zirvelerinden biridir. Şahan Şahnur'un İstanbul'dan Paris'e ve Güney Fransa'ya uzanan hayatı, verimli bir edebiyat yaşantısının yanı sıra, bireysel ve toplumsal düzlemde son derece ıstıraplı dönemlere sahne olmuştur.

Şahan Şahnur 3 Ağustos 1903'te İstanbul Üsküdar'da, Yeni Mahalle Kabristan Sokak 23 numaralı evde doğdu (Sonradan, "Yeni Dersane Mezarlık Sokak"). Asıl adı Şahnur Keresteciyan'dı. Terzilikle uğraşan babasının adı Zakar, annesinin adı ise Takuhi'ydi. Hermine adında, ondan bir yaş büyük bir ablası vardı. Dayısı, dönemin en önemli Ermeni entelektüellerinden, ünlü salnameci Teotig'dir (Teotoros Lapçinciyan, 1873-1928). Şahan Keresteciyan'a "Şahnur" adını vaftiz babası Onnik Keresteciyan, ünlü gazeteci ve yazar Madteos Mamuryan'a (1830-1901) olan saygısından dolayı vermiştir, zira Mamuryan, Şahnur mahlasını kullanıyordu.

Şahnur, Üsküdar Bağlarbaşı'nda 1990'lı yıllara dek faal olan Semerciyan Okulu'nda okudu; ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında okul hastaneye dönüştürülünce, eğitime dönemin en iyi okullarından biri olan Berberyan'da

Şahan 17 yaşında, Berberyan Lisesi öğrencisi, İstanbul, 1920.

devam etti. Liseyi 1921’de orada bitirdi. Genç yaşta resim, karikatür ve edebiyatla ilgilenmeye başladı. Fransızcası daha lise yıllarında bir hayli ilerlemişti ve Ermenice ilk edebi denemeleriyle dönemin önemli yazarlarının, çizgileriyle de ünlü karikatürist Aleksandr Sarukhan’ın dikkatini çekti. Liseden mezun olduktan sonra, *Nor Lur* (Yeni Haber) gazetesinde karikatürleri ve portreleri yayımlandı.

1915’te öldürülen Ermeni aydınların yaşamöykülerini derlemeye çalışan dayısı Teotig’e yardım etti.

1922’de pek çok Ermeni gibi İstanbul’dan ayrıldı ve Paris’e yerleşti. Ailesi ise İstanbul’da yaşamaya devam etti. Paris’te, tıpkı *Sessiz Ricat*’ın kahramanı Bedros-Pierre gibi Grands Boulevards’da bir stüdyoda fotoğrafçılıkla uğraştı, çizim yeteneği nedeniyle rötüş işinde ustalaştı. Kendisi gibi Paris’e göç eden dayısına, *Amenun daretsuytsi* (Herkesin Yıllığı) adlı ünlü salnamesini devam ettirmesi için destek oldu. *Arev* (Güneş), *Abaka* (Gelecek), *Anahid* ve *Zvartnots* gibi dergilerde yazıları yayımlandı. İki dünya savaşı arasındaki dönemin gözde akımı sürrealizmi yakından takip etti, ancak kendi deyişiyle, “Onda yararlı ne varsa aldı[ktan]” sonra, farklı bir yolda ilerledi.

1929’da büyük ses getiren romanı *Sessiz Ricat*’ı yayımladı. 1915 ve sonraki yıllarda ölmeyip hayatta kalarak Batı ülkelerine savrulan Ermenilerin, özellikle gençlerin yaşa-

dıkları derin travmayı çarpıcı ve yenilikçi bir şekilde işleyen *Sessiz Ricat*, bilhassa Ermeni kimliğine yönelik cüretli özeleştirileri ve o dönem pornografik sayılan bölümleriyle büyük yankı uyandırdı ve kimilerince hayranlıkla, kimilerince sert eleştirilerle karşılandı.

Soykırım'ın tanığı ve kurbanı olmuş neslin, Batı dünyasında hayata tutunmaya çalışırken, başta kimlik olmak üzere çeşitli düzlemlerde yaşadığı çözölmeyi irdeleyen romanın ana olay örgüsü, tıpkı romanın yazarı gibi İstanbul'dan Paris'e savrulmuş genç bir Ermeni olan Bedros'un –sonradan Pierre adını kullanmaya başlayacaktır– Nenette adlı bir Fransız kadınla yaşadığı fırtınalı aşkı takip eder. Bu ön cephenin ardında, Ermeniler arasında tabu olarak görülen pek çok meseleyi kurcalayan ve özellikle birtakım yerleş-

Şahan Şahnur (soldan ikinci) dönemin önemli yazarlarıyla, *Sessiz Ricat*'ı yazdığı sıralarda: *Haraç*'ın yayın yönetmeni Şavarş Misakyan, Nşan Beşiktaşlıyan, Melkon Kebabcıyan, Şavarş Nartuni. Oturan, dayısı Teotig (Teotoros Lapçinciyan). Paris, 1928.

miş kalıpları sorgulayan, otoriteye meydan okuyan *Sessiz Ricat*, Soykırım sonrasında Ermeni kolektif belleği ve bilinçaltının en erken, çarpıcı ve keskin dışavurumlarından biridir. Şahnur'un romanı 24 ila 26 yaşları arasında yazmış olması ise bu çarpıcılığı ve keskinliği artıran bir etki yaratır. Yazarın gençliği romana cılgınca bir enerji ve hareketlilik katar, ancak aynı zamanda kimi zayıflıklarının nedeni olarak da görülebilir. Kitap haline gelmeden önce, Paris'te yayımlanan *Haraç* (İleri) gazetesinde tefrika edilmeye başlanan (28 Mayıs - 3 Eylül 1929) romana şiddetli tepkiler gelmiş, ancak gazetenin yayın yönetmeni Şavarş Misakyan (1884-1957) eserin arkasında durarak yayımı devam ettirmiştir. Edebiyat eleştirmeni Kevork B. Bardakjian, *Modern Ermeni Edebiyatı* adlı eserinde, *Sessiz Ricat*'la ilgili polemikleri ve eserin değerini şu sözlerle tespit eder:

Hem romanı yerenlerin, hem de savunanların, yazarın eseri kaleme aldığı sıradaki yaşına vurgu yapmalarının üzerinde durmaya değmez. Roman kendi ayakları üzerinde durmaktadır. Diaspora edebiyatının cevheridir; acı özeleştirisi, şefkatle hatırlanan karakterleri, güçlü bir dil ve açık sözlülükle yazılmış büyüleyici anlatımıyla, bir dünyayı heyecana boğmayı başarmıştır.*

1928-32 yılları arasında Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğrenim gören Şahnur, baş gösteren ve muhtemelen çocukluk yıllarına dayanan sağlık sorunları nedeniyle Paris'ten ayrılarak Güney Fransa'da uzun yıllar sürecek çileli bir tedavi dönemine girdi. Osteolysis hastalığıyla birlikte özellikle 1939'dan sonra şiddetlenen yoğun kemik, iskelet-sırt ağrıları ve iltihaplı yaralar nedeniyle yirmi yıl

* Kevork B. Bardakjian, *Modern Ermeni Edebiyatı*, Çeviren: Fatma Ünal - Maral Aktokmakyan, İstanbul: Aras, 2013, s. 287.

dan daha uzun bir süre devam eden bu dönemin büyük bölümünde Güney Fransa'da yatağa bağlı olarak yaşayan Şahnur'un tüm dünyası ve ruh hali hastalığın etkisinde kalacak, ancak maddi imkânsızlıkların da eşlik ettiği tüm bu zorluklara rağmen edebi çalışmaları sürecekti.

1931-32 yıllarında *Menk* (Biz) dergisi çevresinde, aralarında Nşan Beşiktaşlıyan, Ėvont Meloyan, NigoĖos Sarafyan, Püzant Topalyan, Zareh Vorpunı, Vazken Şuşanyan, Şavarş Nartuni'nin bulunduğu edebiyatçılarla birlikte diaspora koşullarında yeni bir edebi yön arayışı içinde yer alan Şahnur, buna karşın bir yazar olarak özgün ve bağımsız duruşunu daima korudu. 1930'lu yıllarda ve sonrasında, şiirlerinin Armen Lubin adıyla Fransızca dergilerde ve kitap olarak yayımlanmasıyla, başta Max Jacob, André Salmon, Jean Follain, Henri Thomas, Arthur Adamov (Adamian) ve Jacques Brenner olmak üzere dönemin saygın Fransız edebiyatçılarıyla yakın ilişkiler kurdu.

İkinci kitabı *Haraleznerun tavacanutyunı* (*Haralezlerin İhaneti*)* 1933'te yayımlandı. Dokuz öyküden oluşan kitapta, *Sessiz Ricat*'ta nadiren ve ancak hatıralar yoluyla dönülen ve başkarakterin bilinçaltına gömüldüğü hissedilen, karanlık bir silüet halindeki İstanbul yaşantısını yansıtan üç öykü yer alıyordu. Diğer öykülerde çeşitli boyutlarıyla Fransa'daki Ermenilerin günlük hayatını ele alan Şahnur, bu ortamı kuşatan kültürel, toplumsal ve siyasal çelişki ve gerilimleri vurguluyor, diaspora Ermenilerinin geleceğiyle ilgili pek de iç açıcı bir tablo çizmiyordu.

* *Haralez*: Ermeni mitolojisinde, yaraları yalayarak iyileştirdiğine inanılan tanrısal varlık. (Eser Aras'ın yayın programında yer almaktadır.)

Şahnur, ikinci kitabından sonra Ermeni edebiyat dünyasından uzak durdu ve eserlerinin karşı karşıya kaldığı sığ tepkiler nedeniyle yıllarca Ermenice eser kaleme almadı. Kimi yakın dostlarıyla mektuplaşmakla ve hasta yatağında olan bite-ni izlemekle yetindi. Ermenice edebiyat bakımından sessiz geçen bu yıllar, Şahnur'un Armen Lubin müstear adıyla, bu kez şiir dalında ve Fransızca eserleriyle ciddi başarılar kazanmasına tanıklık edecek, onun için heyecan verici bir edebi maceranın kapısını aralayacaktır.

Hastalık yıllarından.

Ermeniceyle hiç şiir yazmayan Şahnur, Fransızcayla da hiç düzyazı kaleme almadı. Dostu Krikor Köseyan'a yazdığı bir mektupta bu konuda, "Neden düzyazı için Ermenice, şiir için Fransızca'yı kullanıyorum? Bilmiyorum. Öyle geldi. Öyle hissettim, öyle yazdım..." diyecekti.

1942'de çıkan ilk Fransızca kitabı *Fouiller avec rien*'i, Fransa'nın en önemli yayınevlerinden Gallimard'ın bastığı *Le passager clandestin* (1946) takip etti ve Şahnur, aynı yayınevinin yayımladığı üç kitabı *Sainte patience* (1951), *Transfert nocturne* (1955), *Les hautes terrasses* (1957) aracılığıyla, iyi tanınan ve Max Jacob Ödülü (1952'de) gibi prestijli armağanlara layık görülen bir şair haline geldi.

Belki de bu durumun verdiği moralle ve sağlık durumunda kimi zaman gözlenen düzelmelerle biraz daha rahat bir çalışma ortamı bulmaya başlayan Şahnur, 1956'dan itibaren Ermenice yazmaya yeniden başladı. Zaten 50'li yıllarda Ermeni çevrelerinde adı daha sık anılır olmuş, yayımlanmış iki eseri yeni kuşaklar tarafından okunmaya, özellikle Beyrut ve Halep gibi Ermeni kültürünün canlılığını koruduğu kentlerde ilgi görmeye başlamıştı. Bazı yazar dostlarının teşvikinin de etkisiyle Şahnur, 1958'den itibaren, *Sessiz Ricat*'ı tefrika eden ve kendi gazetesi saydığı *Haraç*'ta yazılar ve mini-öyküler kaleme almaya başladı. Ke-vork Bardakjian, onun dönüşünü şu sözlerle değerlendirir:

Düşüncelerini ve hatıralarını, denemelerini, öykülerini ve edebi eleştirilerini kâğıda dökerek, yavaş yavaş ve dönüşüyle ilgili yükselen beklentileri boşa çıkarmayan bir biçimde Ermeni edebiyatına geri döndü. Siyasi ve diğer Ermeni kurumlarıyla ilgili olumsuz tavrı değişmedi ama bakış açısına belli ölçüde bir iyimserlik geldi. (Takatini tüketen fiziksel acıdan ve zaman zaman ortaya çıkan ümitsizliğinden, Ermeni dostlarına yazdığı mektuplar yoluyla haberdar oluruz sadece; edebiyatında bunlardan hiçbir iz yoktur.) “Ermeniciliğin” sınırlı bir konu olduğu, Ermenilerin bizzat kendilerinin, evrensel önem taşıyan edebi eserler için sınırsız bir dünya sunduğu yönündeki eski, sağlam ülküsüne her zaman sadık kaldı.*

Bu dönüşün meyveleri, 1958'de *Tertis giragnorya tiv* (Gazetemin Pazar Sayısı), 1967'de *Zuyk mı garmir dedragner* (Bir Çift Kırmızı Defter), 1970'te *Azadn Gomidas* (Özgür Gomidas), 1971'de *Pats domarı* (Açık Takvim), 1973'te *Gragı goğkis* (Yanımdaki Ateş) kitaplarıyla geldi. Bu arada, Paris'te yapılan

* age, s. 287.

ilk basımı son derece zor bulunur hale gelen *Sessiz Ricat* 1959'da Beyrut'ta yeniden basıldı. Eserin bazı bölümlerinden memnun olmadığını ve bazı acemilikler taşıdığını yazışmalarında belirten Şahnur yine de romanda herhangi bir değişiklik yapmadı. 1962'de toplu eserleri Sovyet Ermenistanı'nda da yayımlandı, ancak *Sessiz Ricat*'ın bazı bölümlerinin bilgisi dışında kesildiğini öğrenince kitabın nüshalarının birkaç gün içinde tükenmesinden duyduğu mutluluk üzüntüye dönüştü. 1963'te 60. doğum günü Beyrut ve Halep'te edebi etkinliklerle kutlandı. Böylece, uzun yıllar Ermenice edebiyattan kendisini soyutladıktan ve bazı çevreler tarafından tecrit edildikten sonra ömrünün sonbaharında canlanan popüleritesi perçinlenmiş oldu.

Biyografisini yazan ve gerek edebiyatının, gerek özel yaşamının ana izleklerini yakından takip eden Krikor Şahinyan, onun son günlerini şöyle anlatır:

Şahnur 6 Ağustos'ta [1974] bir kez daha, son bir kez daha hastaneye kaldırılır, felç geçirmiştir. Orada, Fréjus Hastanesi'nin 432 numaralı odasındadır. Arpik Misakyan onu 9 veya 10 Ağustos'ta orada bulur; güçsüzdür, hareketsizliğe mahkûmdur, ancak bilinci açıktır ve konuşma yetisi yerindedir. Ne yazık ki yazamamaktadır ve bu ona daha çok ıstırap vermektedir. "Söyleyeceklerim var, yazacaklarım var!" der. Ve yıllar boyunca ölmek isteyen bu adam son sözlerini söyleyebilmek için iyileşmek ister. Bu mümkün olmaz, o da konuşmakla yetinir ve anımsar. İstanbul'u, Üsküdar'ı, yok edilen Batı Ermeni entelijansiyasını, Fransa'daki hayatını anımsar...*

* K[rikor] Şahinyan, *Gensakrutyun yev madenakidutyun Şahan Şahnuri* (Şahan Şahnur'un Yaşamöyküsü ve Bibliyografyası), Antilyas: Kilikya Ermeni Gatöğösluğu yayını, s. 151-152.

Şahan Şahnur ömrünün sonlarında. / Şavarş ve Arpik Misakyan'la birlikte gömülü olduğu, Père Lachaise Mezarlığı'ndaki mezarı (Fotoğraf: Tabita Toparлак, Eylül 2016).

Şahnur, 20 Ağustos 1974'te Nice yakınlarındaki Saint Raphaël hastanesinde hayatını kaybetti. Paris'te, Rue Jean Goujon'daki Surp Hovhannes Avedaraniç Ermeni Kilisesi'nde yapılan dini törenden sonra, Père Lachaise Mezarlığı'nda, *Sessiz Ricat*'ı tefrika eden Şavarş Misakyan'la aynı mezara gömüldü.

*

Dil, üslup ve kurgudaki yenilikçi arayışları, ironi, canlılık ve soğukkanlılıkla dile getirdiği keskin fikirleri, sanatsal ve siyasal dürüstlüğüyle kol kola giden cesaret ve cüreti, bağımsızlığı, onun yirminci yüzyıl Ermenice edebiyatının en iyi yazarlarından biri olarak kabul edilmesini sağlamıştı. Eleştirmen Henri Thomas ise, onun Fransızca edebiyatta, üstelik bir “yabancı” olarak kazandığı başarılarla ne kadar önemli bir iş başardığını hiçbir adil edebiyat tarihçisinin inkâr edemeyeceğini söylemişti.

Şahan Şahnur'un çok iyi bildiği Türkçeyle yayımladığımız *Sessiz Ricat*'ın, yazarın doğduğu ve 19 yaşından sonra geri dönemediği şehirde, İstanbul'da basılıyor olmasının, ona ve eserlerine bir saygı nişanesi olarak kabul edilmesini arzu ediyoruz. Şahnur'un ve kuşağının derin ıstıraplarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması umuduyla.

Kitapları

Ermenice

Nahançı arants yerki (Sessiz [Şarkısız] Ricat), (Paris, 1929; Beyrut, 1959, 1981).

Haraleznerun tavacanutyunu (Haralezlerin İhaneti) (Paris, 1933, 1971; Aras'ın yayın programında).

Tertis giragnorya tiv (Gazetemin Pazar Sayısı) (Beyrut, 1958).

Zuyk mı garmir dedragner (Bir Çift Kırmızı Defter) (Beyrut, 1967).

Azadn Gomidas (Özgür Gomidas) (Paris, 1970).

Pats domarı (Açık Takvim) (Paris, 1971).

Gragı goğkis (Yanımdaki Ateş) (Paris, 1973).

Fransızca ("Armen Lubin" müstear adıyla)

Fouiller avec rien (Paris: René Debresse, 1942).

Le passager clandestin (Paris: Gallimard, 1946).

Sainte patience ([Paris]: Gallimard, [1951]).

Transfert nocturne (Paris: Gallimard, [1955]).

Les hautes terrasses (Paris: Gallimard, [1957]).

Feux contre feux (Paris: Grasset, 1968).

Les logis provisoires ([Montemart]: Rougerie, [1983]).

SESSİZ RİCAT

RESİMLİ ERMENİ TARİHİ